

O. Nika

THE BOOKISH AND LITERARY PHENOMENON OF «PROSTA MOVA»

The norms of the «prosta mova» [plain language] were based on its common usage. Using a corpus of authentic texts, the author defines common integrating features that allow for identifying their literary language as Ukrainian-Belarusian, and their distinctive features indicative of the impact of Ukrainian colloquial elements on the unwritten usage.

Keywords: history of the Ukrainian language, «the Ruthenian language», «prosta mova», written record.

УДК 81'367.04

Балко М. В.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ТЛІ ТЕОРІЇ ФУНКЦІЙНОЇ ТРАНСПОЗИЦІЇ

У статті доведено необхідність урахування транспозитивних змін слів під час вивчення природи словосполучення як синтаксичної одиниці. З огляду на це проаналізовано основні підходи до визначення поняття транспозиції та його обсягу. Окрему увагу приділено докладному аналізу теорії трансляцій Л. Теньєра.

Ключові слова: словосполучення, транспозиція, трансляція, функційна транспозиція.

Словосполучення, незважаючи на тривалу історію вивчення, є наразі однією з найбільш дискусійних і неоднозначних одиниць синтаксису. Вчення про словосполучення пов'язували з різними лінгвістичними концепціями: теорією синтаксичних зв'язків – тільки підрядного (Л. А. Беловольська, Н. С. Валгіна, В. В. Виноградов, А. П. Загнітко, М. М. Прокопович, Т. О. Туліна, Г. М. Удовиченко, Н. Ю. Шведова та ін.) або підрядного та сурядного (В. В. Бабайцева, В. А. Белошапкова, І. Р. Вихованець, О. І. Діброва, К. Ф. Шульжук та ін.); теорією валентності (А. О. Веселова, О. В. Муравенко та ін.); ученням про другорядні члени речення (Є. Курилович) тощо. Останнім часом усе частіше почали говорити про необхідність опрацювання теорії словосполучення з опертям на концепції, пов'язані із проблемами трансформацій синтаксичних одиниць, – теорію динамічного синтаксису (В. А. Мишланов, Л. Н. Мурзін та ін.), дериваційного синтаксису (К. Г. Городенська та ін.). З огляду на це актуальним є вивчення словосполучення у зв'язку з теорією транспозиції (трансляції).

Мета пропонованої статті – довести, що явище транспозиції (трансляції) слід обов'язково враховувати під час вивчення природи словосполучення як

синтаксичної одиниці. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: а) проаналізувати основні підходи до визначення поняття транспозиції (трансляції); б) докладно розглянути вчення Л. Теньєра про трансляцію; в) окреслити зв'язок транспозиційних перетворень мовних одиниць із процесом утворення словосполучень.

На наш погляд, у найбільш узагальненому вигляді окреслює поняття та основні ознаки транспозиції В. Г. Гака [4]. У переважній більшості робіт українців і русистів [9; 7 та ін.], присвячених цій темі, продубльовано підхід В. Г. Гака. «Транспозиція (від середньовіч. лат. *transpositio* – переставлення) – використання однієї мовної форми у функції іншої» [4, с. 519], причому термін «транспозиція» тлумачать у широкому та вузькому значеннях.

У широкому сенсі транспозиція – перенесення будь-якої мовної форми, наприклад, транспозиція часів, способів дієслова, комунікативних типів речення тощо. Термін «транспозиція» використовується також для позначення метафор та інших перенесень у лексиці [4, с. 519].

Нас цікавитиме вузький підхід до тлумачення окресленого поняття, згідно з яким транспозиція, або функційна транспозиція, – переведення слова (або основи слова) з однієї частини мови в іншу або його використання у функції іншої частини мови [4, с. 519].

Розрізняють два етапи транспозиції: 1) неповна (синтаксична) транспозиція, за якої змінюється лише синтаксична функція вихідної одиниці без зміни її частиномовної належності; засобом такої транспозиції є словоформа, службове слово або десемантизоване слово; 2) повна (морфологічна) транспозиція, за якої утворюється слово нової частини мови; засобом такої транспозиції є афіксація та конверсія [4, с. 519; 6, с. 85].

Окрім того, у лінгвістиці наразі функціонують кілька синонімічних термінів на позначення транспозиційних переходів: транспозиція, трансляція, конверсія, перехід частин мови та ін. У своєму дослідженні ми приймаємо термін «транспозиція» як основний, спираючись на дефініцію В. Г. Гака, водночас використовуємо як синонім термін «трансляція», оскільки саме ним послуговується Л. Теньєр (докладний аналіз концепції цього вченого є завданням нашої роботи).

Учення про транспозитивні зміни досить ґрунтовно розроблялося у російському мовознавстві: «від згадок у роботах М. І. Греча та Ф. І. Буслаєва, де розглядається вживання прикметників у ролі іменників, до постановки цієї проблеми у працях О. М. Пешковського та її сучасного тлумачення у В. М. Мігіріна, В. В. Бабайцевої, Л. Д. Чеснокової, О. П. Калечиць, Ю. І. Леденьова, А. Ф. Прияткіної, О. А. Стародумової та ін.» [8, с. 12]. Проте дослідники теорії транспозиції одноставні в думці, що найглибше цю

концепцію опрацьовано у французькій лінгвістиці: у працях Ш. Баллі, Е. Бенвеніста, Л. Кледа, А. Сеше, Л. Теньєра та ін. [6, с. 87; 9, с. 64, 2, с. 63].

З низки дослідників транспозиції на особливу увагу заслуговує Л. Теньєр, який присвятив цьому явищу цілий розділ своєї відомої праці «Основи структурного синтаксису». Т. С. Вінникова зауважує, що «праці відомого французького лінгвіста ХХ століття Л. Теньєра містять науково виважені положення щодо аналізу явища транспозиції» [2, с. 63], підкреслюючи при цьому: «Наукові дослідження Люсьєна Теньєра не визнавали за життя, проте сьогодні його вважають одним із авторитетних лінгвістів ХХ століття; він зарекомендував себе як новатор, не скутий традицією, що демонстрував нестандартний підхід до об'єкта своїх досліджень [2, с. 63].

Використовуючи термін «трансляція», Л. Теньєр розуміє під ним «зміну синтаксичної природи, ... сутність якої полягає в тому, що вона переводить повнозначні слова з однієї граматичної категорії в іншу, тобто перетворює один клас слів на інший» [10, с. 378]. Ілюструє це положення Л. Теньєр конструкціями на зразок *le livre de Pierre* (книга П'єра), *le train de Paris* (паризький поїзд), у яких залежні від іменника компоненти *de Pierre* та *de Paris* виступають у функції прикметника. Незважаючи на те, що ці компоненти не є формально прикметниками, «синтаксично вони поводять себе саме так» [10, с. 377]. З огляду на це мовознавець підсумовує: «Якщо слово *Pierre* є іменником, а група *de Pierre* виконує функцію прикметника, то це означає, що прийменник *de* змінив синтаксичну природу слова, до якого він приєднаний. Синтаксичним шляхом він перетворив іменник на прикметник» [10, с. 377–378]. Пор. також: з речення *Неначе німої скорботи зітхання, Немов тії неньки над дітьми ридання, Так в душу глибоко запали мені Родини-Вкраїни журливі пісні* (М. Старицький) вичленовуємо словосполучення *скорботи зітхання, неньки ридання, над дітьми ридання*, у яких компоненти *скорботи, неньки, над дітьми*, як і в прикладах Л. Теньєра, виконують атрибутивну функцію.

Л. Теньєр називає такі характерні ознаки трансляції: 1) відбувається переведення повнозначних слів із однієї граматичної категорії в іншу; 2) зміна категорії елемента, своєю чергою, зумовлює (або принаймні допускає) зміну його функції, оскільки функція слова тісно пов'язана з його категорією; 3) трансляція, отже, має категорійну, а не структурну природу; 4) трансляція служить необхідною передумовою певних структурних зв'язків, але не є безпосередньою причиною цих зв'язків: як тільки завдяки трансляції слово набуває нової категорії, автоматично встановлюється новий структурний зв'язок; 5) трансляція – явище синтаксичне, яке не буде зрозумілим, якщо занадто морфологізувати синтаксис (що є поширеним): з морфологічної точки зору слово, яке зазнало трансляції, зберігає всі властивості тієї категорії, до якої

воно належало до трансляції; б) результатом трансляції, а можливо, й метою, є подолання труднощів, на які натрапляє мовець під час побудови синтаксичної конструкції певної структури: іноді мовцеві необхідно вжити слово, приналежне такій категорії, яка не дозволяє йому вступити в безпосередній зв'язок з якимось словом уже вимовленого фрагмента речення; 7) роль трансляції та користь від неї полягає в тому, що вона компенсує категорійні розбіжності: дає змогу правильно побудувати речення завдяки тому, що дозволяє будь-який клас слів перетворити на інший [10, с. 378–380].

Як основні поняття теорії трансляції Л. Теньєр називає: а) трансльоване (слово, яке підлягає трансляції), б) транслят (слово-результат трансляції) та в) транслятив (граматичний маркер, показник трансляції).

Цікавою є концепція транслятивів, запропонована вченим. Науковець зауважує, що поширеною є думка, згідно з якою транслятиви являють собою «незмінні слівця», покликані вказувати на відношення між повнозначними словами. Розглядаючи знову свій приклад *le livre de Pierre*, Л. Теньєр наполягає, що компонент *de* не можна вважати показником відношення між ядерними компонентами *le livre* та *Pierre*, а отже, звужувати його функцію до юнктивної. На думку вченого, транслятив є не між'ядерним компонентом, а внутрішньоядерним: компонент *de* в цьому прикладі «входить невід'ємною частиною в те саме ядро, що і *Pierre*» [10, с. 385]. На підтвердження цього положення лінгвіст порівнює свій приклад з латинською сполукою *liber Petri* (*книга Петра*), у якій нібито показник відношення між компонентами (закінчення *-i*) є невід'ємною частиною компонента *Petri*.

Теорія трансляції, опрацьована Л. Теньєром, безумовно, є найбільш системною, порівняно з працями Ш. Баллі або А. Сеше. «Безумовним досягненням Теньєра, – наголошує В. Г. Гак, – є якнайдокладніший опис цього явища, спроба підрахування різних його типів, аналіз його в різних аспектах: синхронному, діахронному, порівняльному. Л. Теньєр опрацьовує типологію трансляцій. Він розрізняє два ступені трансляції: перший – перехід слова з одного функційного класу в інший, і другий – перехід дієслівного ядра речення в іншу категорію – у підрядних реченнях. Трансляції першого ступеня поділяються на внутрішньокатегорійні та міжкатегорійні. Специфічною є трансвальвація – зміна значимості – перехід повнозначного слова в «порожнє» і навпаки. Залежно від категорії трансльованого і транслята Л. Теньєр розрізняє дев'ять типів трансляцій першого ступеня. За кількістю «кроків» у перетвореннях він виокремлює прості та множинні (багаторазові) трансляції... Стосовно засобів трансляції – транслятивів – Л. Теньєр нараховував три типи: афіксацію, порожні слова (прийменники, сполучники, артиклі) та нульовий показник» [3, с. 17].

Отже, як бачимо, Л. Теньєр ґрунтовно підійшов до створення теорії трансляцій. Щодо багатьох положень цієї теорії, на нашу думку, можна сперечатися (наприклад, щодо абсолютного заперечення юнктивної функції прийменників у транслятах). Водночас урахування цієї теорії є обов'язковим і важливим для глибокого та адекватного розуміння природи словосполучення як синтаксичної одиниці.

Даючи визначення словосполученню, ми спираємося на підхід І. Р. Вихованця, згідно з яким, «словосполучення як синтаксична одиниця-конструкція визначається з опорою на ускладнений варіант простого речення» [1, с. 187]; якщо ж речення являє собою елементарну семантико-синтаксичну структуру, тобто складається з одного предиката і зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових членів речення, то в такій реченнєвій побудові не функціонують словосполучення, пор.: *Петро вніс дрова* (Б. Грінченко); *Виходили поранені з бою* (О. Довженко) і под. Словосполучення формуються внаслідок різного роду ускладнення вихідної (семантично елементарної) структури речення. Отже, у системі синтаксичних одиниць словосполучення являє собою синтаксичну одиницю-конструкцію дериваційного типу, яка функціонує лише в простому семантично неелементарному реченні.

Кожне зі словосполучень, вичленовуваних із якогось конкретного речення, власне, являє собою згорнуте речення. Як наголошує К. Г. Городенська, «речення, що є основною одиницею синтаксичного рівня, дериваційно пов'язується зі словосполученням. Як синтаксичні одиниці-конструкції вони постійно перебувають у взаємодії» [5, с. 84].

У зв'язку з цим є підстави стверджувати, що транспозиція відіграє значну роль в утворенні словосполучень, адже це поняття пов'язане безпосередньо з мовними перетвореннями, з якими ми стикаємося при вивченні паралельних, співвідносних засобів вираження тих чи тих значень, пор.: з речення *Бачиш, з ними щогодини б'юся, Чуєш – битви споконвічний грюк!* (В. Симоненко) вичленовуємо словосполучення *битви грюк*, яке є результатом згортання предикативної одиниці *Битва грюкає*. Це згортання було б неможливим, якщо б не відбулася повна (міжкатегорійна, за класифікацією Л. Теньєра) транспозитивна зміна *грюкає – грюк*. Транспозитив (показник транспозиції) у цьому випадку є нульовим. Або з речення *Наснилося, з розлуки наверхлося* (В. Стус) виокремлюємо словосполучення *з розлуки наверхлося*, яке є результатом згортання конструкції *Наверхлося, тому що був у розлуці*. Утворення цього словосполучення стало можливим завдяки неповній (внутрішньокатегорійній, за класифікацією Л. Теньєра) транспозиції.

Транслятивом (показником транспозиції лексеми *розлука* в причинове значення) є службове слово – прийменник *з*.

Отже, поняття транспозиції є важливою складовою в дослідженні механізму утворення словосполучень. Процес згортання у словосполученні конструкції інших (предикативних) одиниць завжди супроводжується змінами категорійної та функційної належності їхніх компонентів. Перспективу досліджень цього явища вбачаємо в установленні типології транспозитивних перетворень компонентів словосполучень.

Список літератури

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підр. / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вінникова Т. С. Транспозиція (трансляція) в науковій концепції Люсьєна Теньєра / Т. С. Вінникова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 14 (249). – С. 62–67.
3. Гак В. Г. Л. Теньер и его структурный синтаксис / В. Г. Гак // Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М. : Прогресс, 1988. – С. 5–21.
4. Гак В. Г. Транспозиция / В. Г. Гак // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 519.
5. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
6. Гуйванюк Н. В. Функціональна транспозиція в синтаксисі / Н. В. Гуйванюк // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / Укл. : Анатолій Загнітко (наук.ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 7. – С. 85–91.
7. Дубова О. А. Закономірності транспозиційних змін / О. А. Дубова // Наукові праці : наук.-метод. журнал. – Т. 105. – Вип. 92. Філологія. Мовознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 26–30.
8. Завязкина И. Н. Семантические, грамматические и функциональные особенности слова «так» в современном русском языке : дисс. ... канд. филол наук : 10.02.01 / Ирина Николаевна Завязкина. – Ставрополь : СМГУ, 2003. – 216 с.
9. Пасічник І. А. Проблема транспозиції в лінгвістичній літературі / І. А. Пасічник // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 64–66.
10. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с. – (Языковеды мира).

М. В. Балко

СЛОВСОЧЕТАНИЕ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА НА ФОНЕ ТЕОРИИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ТРАНСПОЗИЦИИ

Доказується необхідність урахування транспозитивних змін слів при вивченні природи словосполучення як синтаксическої одиниці. Ввиду цього

проанализированы основные подходы к определению понятия транспозиции и его объема. Особое внимание уделено подробному анализу теории трансляций Л. Теньера.

Ключевые слова: словосочетание, транспозиция, трансляция, функциональная транспозиция.

M. Balko

WORD COMBINATIONS OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE IN THE BACKGROUND OF THE FUNCTIONAL TRANSPOSITION THEORY

The need for taking into account the transposition changes of words when studying the nature of a word combination as a syntactic unit is proved. Consequently, the main approaches to the definition of transposition and its volume are analyzed. Special attention is paid to the detailed analysis of the L. Tenier's theory of translation.

Keywords: word combination, transposition, translation, functional transposition.

УДК 378.371

Білобрам С. М.

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

У статті розглядається необхідність вдосконалення комунікативних вмінь та навичок студентів з англійської мови у вищих медичних навчальних закладах. Опрацьовано останні дослідження та публікації науковців, що вивчали цю проблему. Описано новітні методичні підходи щодо розвитку комунікативної компетенції, проаналізовано можливості їх застосування в сучасних умовах навчального процесу.

Ключові слова: комунікативна компетенція, комунікативний аспект, мотивація, інтерактивна методика.

Постановка проблеми. Необхідною умовою володіння іноземною мовою є вміння нею спілкуватися, тому з-поміж усіх аспектів її вивчення у вищій школі повинен домінувати саме комунікативний. Навчання іноземної мови студентів являє собою широкий спектр запитань та відповідей, починаючи з виявлення рівня знань студентів та завершуючи представленням власних ідей і підходів, які б, на їхню думку, стимулювали навчальний процес, підвищуючи його ефективність. Багато полеміки та дискусій стосується, також, і розвитку комунікативних здібностей, які неабияк потрібні вихованцям вищої школи. Саме тому у викладанні іноземної мови проблема розвитку та вдосконалення